

СЕМАНТИКА

Ірина Бабій

МОВНІ ЗАСОБИ І СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОЛЬОРУ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Лексико-семантична група назв кольорів серед інших категорій сучасної української мови виділяється своїм багатством й активністю уживання. Ця група слів є досить давньою, оскільки сам колір є найдавнішою реальністю людського буття. Різноманітність цієї реальності опановувалась теорією і практикою людського досвіду, перетворюючи таємниці світу кольору в знання про нього. Колір — досить складне явище. Його пізнання було тривалим і не обмежувалось тільки сферою мистецтва. Досвід науки збагачував мистецтво і навпаки [7, с. 8].

Кольори, котрі існують у природі, становлять тримірну систему, яка виявляється в тому, що кожен колір може змінюватись у трьох напрямках, які характеризують колірний тон, насиченість і яскравість. Ця система є безперервною і замкненою: всі кольори пов'язані один з одним безперервними переходами. Відповідно різноманітними мають бути засоби і способи вираження кольору у мові.

Лексико-семантична група назв кольорів сучасної української мови об'єднує назви основних кольорів та безліч їх відтінків, що вказують на міру вияву колірної якості, на інтенсивність колірного тону, змішування кольорів і на ряд інших ознак. Звичайно, найчастіше це прикметники-кольороназви (прості і складні), хоча нерідко в українській мові колір оформлюється різними частинами мови (*зелений, зелень, зелена, зеленіти* тощо). У цій статті в центрі нашої уваги будуть синтаксичні засоби передачі колірної ознаки.

У сучасній українській мові колір, як і будь-яка інша ознака предмета, може виражатися різними способами, систему яких можна подати в рамках синонімії. Колір виражають синонімічні словосполучення різних моделей:

а) субстантивні словосполучення, які складаються з іменника *колір* у ролі стрижневого компонента і залежного прикметника зі значенням кольору, тобто ці словосполучення побудовані за моделлю: прикм. + ім. кольору, напр.: *жовтого кольору, білого кольору, зеленого кольору* тощо;

б) субстантивні синтаксичні словосполучення зі стрижневим словом *колір* і залежним іменником, який дає інформацію про колір, тобто словосполучення побудовані за моделлю: ім. кольору + ім. в род. відм., напр.: *кольору воску, кольору крові, кольору золота* тощо.

Синонімічні ряди, які містять у своєму складі слово *колір* (у формі род. відм. одн.), можна об'єднати у дві групи:

1) ряд включає два компоненти, якщо прикметник зі значенням кольору непохідний: *білий — білого кольору; жовтий — жовтого кольору*;

2) ряд включає три компоненти, якщо прикметник називає колір за назвою предмета, що має відповідне забарвлення:

вишневий — вишневого кольору — кольору вишні;

бузковий — бузкового кольору — кольору (квітів) бузку;

сливовий — сливового кольору — кольору сливи [5, с. 74].

У сучасній українській мові найуживанішими є сполучення з похідними прикметниками *вишневий, каштановий, малиновий, бірюзовий, бузковий* та ін. Рідше вживані кольоропозначення побудовані на базі похідних прикметників *пшеничний, тютюновий, рубіновий, молочний* та ін.

Стрижневим словом у словосполученнях-кольоропозначеннях може виступати не лише іменник *колір* (у формі род. відм.), але й його синоніми: *фарба, барва, забарвлення*, рідше *фон, тло*, напр.: “широке, *землистого кольору* обличчя” (Коц., 1, 454); “Гарячою *зеленою барвою* горить на сонці ячмінь” (Коц., 1, 37); “Широка річка понялась на заході *вогняною барвою*, далі зарожевіла, засяяла блакиттю, а там заблищала *сизою барвою* холодної крищі” (Коц., 1, 149); “спершу вона зблідла, потім обличчя її зайнялося *червоною фарбою*” (Хвил., 2, 270); “На *сивім фоні* в імлі маячить постать” (Хвил., 1, 191); “сіре *тло* голого села” (Коц., 1, 284).

Ознака кольору виражається словосполученням і в тих випадках, коли забарвлення предмета незрозуміле чи коли потрібно передати суб’єктивне сприйняття предметів чи явищ об’єктивної дійсності, напр.: “*оксамитно-мигдальний колір* лісу” (Хвил., 1, 348); “*весняний колір* неба” (Коц., 2, 256).

У випадку, якщо значення кольору прикметника, на перший погляд, є незвичним, незрозумілим чи, на думку письменника, не досить образним, на сприйняття ознаки кольору настроює прикметник, що стоїть після нього, або це кольоропозначення містить при собі пояснення ознаки кольору, напр.: “І цей *строкатий колір (карнавалу)* б’є мені в вічі, *мов чітка червона пляма*, що від слова “ярмарок” (Хвил., 1, 319); “Блюза *колір “хакі”*, без гудзиків, *колір “хакі”* — це ж *зелений*, а вся революція стукає, дзвенить, плужить, утрамбовує *по ярках, по бур’янах, біля шахти* — де *колір “хакі”*” (Хвил., 1, 155-156); “тому й сорочка була *зелена — тині з бур’янів упали на сорочку*” (Хвил., 1, 156).

Часто ознака кольору виражається синонімічним словосполученням “ім. *кольору* + ім. в формі род. відм.” Такі кольоропозначення, крім зображальної, часто виконують емоційно-експресивну роль. Серед них виділимо:

а) звичні, часто вживані сполучення: *кольору воску, кольору крові, кольору неба* та ін.;

б) індивідуально-авторські сполучення: “*колір лісу*” (Хвил., 2, 125) тощо. Ці кольоропозначення можуть поширюватись, напр., іменник, використаний для позначення кольору, може супроводжуватися одним чи декількома означеннями. На базі цих іменників часто виникають загальнономовні описові звороти на зразок: *кольору слонової кістки, кольору кави з молоком, кольору чайної троянди, кольору морської хвилі* та ін., які дозволяють точніше назвати колір.

Поширеним у художній мові є спосіб вираження кольору предметів і явищ об’єктивної дійсності через порівняння, які дозволяють письменникові якомога виразніше охарактеризувати об’єкти зображення в художньому творі. “У порівнянні розкриваються ознаки описуваного предмета через зіставлення його з іншим предметом, відомим своїми ознаками, які характерні для нього взагалі у звичному сприйнятті” [2, с. 28]. Так, ознака *білий* завжди характерна для крейди, снігу, молока, паперу тощо; ознака *червоний* асоціюється в нашій уяві з предметами, яким властивий червоний колір, — кров, калина, жар тощо. Ці слова й використовуються здебільшого як об’єкт порівняння при виділенні ознаки *білий, червоний*. Йдеться про так звані сталі порівняння назв кольорів із відповідно забарвленими предметами, які характерні для абстрактних кольоропозначень:

червоний — як кров, як маківка, як вишня, як жар, як будяк тощо, напр.: “*червоне, як кров, сонце*” (Хвил., 1, 569); “*червона, як кров, зоря*” (Хвил., 1, 569); “невістки *червоні, як калина*” (Стеф., 121);

чорний — як смола, як дьоготь, як сажа, як терен, як чобіт, як жук, як ніч, як циган, як ворон, як вугілля тощо, напр.: “очі *чорні, як вуглі*” (Стеф., 125); “борода *чорна, як ніч*” (Хвил., 1, 246); “ліси *чорні, як смерть*” (Хвил., 1, 128); “у *чорній, як чорнило, пітьмі*” (Коц., 1, 159); “*чорні, як терен, очі*” (Хвил., 2, 116);

білий — як сніг, як молоко, як сметана, як крейда, як стіна, як хустка тощо, напр.: “*білі, як сніг, зуби*” (Хвил., 2, 141); “*біла, як молоко, береза*” (Хвил., 1, 177); “жінки *білі, як крейда*” (Коц., 1, 467); “пані *біла, як мара*” (Коц., 1, 454); “туман *білий, як вата*” (Коц., 2, 18); “*білий, як цукор, сніг*” (Коц., 1, 93);

жовтий — як жовток, як вошина, як цитрина, як смерть тощо, напр.: “*жовта* кульбаба, *як зорі на небі*” (Коц., 2, 34); “*жовті, як ананаси, вершечки*” (Коц., 2, 31); “стіжок *жовтий, як віск*” (Стеф., 120);

синій — як небо, як море, як волошки тощо, напр.: “очі *сині, мов море в годину*” (Коц., 1, 146); “дівчина *в синім — наче волошка*” (Коц., 2, 56);

зелений — як рута, як трава тощо, напр.: “*фатма зелена, як весняний куц*” (Коц., 1, 383) та ін.

Серед цих сталих порівнянь виділяється група народнопоетичних: “*дівчина червона, як калина*” та ін.

У художньому мовленні порівняльні конструкції часто можуть поширюватись, ускладнюватись (зіставляється колір із предметом відповідного забарвлення, що проявляється при певних умовах): “*церковця вся біла, мов вишня в цвіту*” (Коц., 1, 411); “*білу, як збитий білок, піну*” (Коц., 1, 374); “*берегова смуга білла од піни, наче вкрита першим пухким снігом*” (Коц., 1, 376); “*пні сірі, як засохле болото*” (Коц., 2, 31); “*синіло небо, як глибокі блакитні озера, ущерть повні води*” (Коц., 2, 25); “*її ноги, такі бліді, як віночок нарциса*” (Коц., 2, 33); “*осика червона, як червоне золото, аж горить*” (Хвил., 1, 551). Нерідко такі порівняння є цікавими й оригінальними з погляду їх оформлення й естетичного навантаження у контексті художнього твору. Інколи колірні порівняння розгортаються в динамічний образ, напр.: “*Червоні, як у кров умочені, черешні полум'ям горіли на сонці. Земля під ними була вкрита червоним листом і червоніла, як полита свіжою кров'ю*” (Коц., 1, 255).

Часто порівняння стає джерелом назви кольору, вираженої відносним прикметником. Так, у групі *жовтого* кольору стійким порівнянням відповідають прикметники *пшеничний, золотистий, восковий, лимонний, пісочний, медовий, солом'яний, життій, янтарний* та ін. Вони називають різні відтінки *жовтого*, відповідно до забарвлення предмета, від назви якого утворені. Джерелом назви кольору є порівняння. Зіставимо: жовтий *як віск* вид — обличчя *як воскове* — *воскового* кольору сорочка.

Загалом шлях від предмета з виразним забарвленням до кольоропозначення утворює такий ланцюг: *віск (жовтий)* — *жовтий віск* — *жовтий як віск* — *восково-жовтий* — *жовто-восковий* — *восковий* [6, с. 53].

Не кожне порівняння стає джерелом назви кольору, вираженої відносним прикметником. Так, не виникають прикметники-кольороназви, напр., із таких порівняльних конструкцій: “*піна, рожсєва, наче троянда*” (Коц., 2, 199); “*туман білий, як вата*” (Коц., 2, 18); “*коні білі, немов ягнята*” (Коц., 2, 7).

Основними граматичними засобами вираження порівняльних семантико-синтаксичних відношень є порівняльні сполучники *як, мов, немов, мовби, немовби, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито*. Ці ж сполучники використовуються у порівняльних конструкціях, які служать для вираження кольору, напр.: “*дерева білі, немов весільні дівчата*” (Коц., 2, 11); “*білий стіл, неначе мрець*” (Коц., 2, 75); “*білі, наче молочні, хмари*” (Коц., 1, 94); “*червоне, як кров, сонце*” (Хвил., 1, 569); “*червоне, мов перчиця, обличчя*” (Коц., 1, 234).

Як виразники порівняльних семантико-синтаксичних відношень всі названі вище сполучники рівноправні. Вони розрізняються лише своїми стилістичними характеристиками. “*Основним, стилістично нейтральним засобом вираження порівняльних відношень є сполучник ЯК, решта сполучників належать до стилістично забарвлених*” [1, с. 31].

У художній мові виразниками порівняльних семантико-синтаксичних відношень найчастіше виступають порівняльні сполучники, проте порівняння може бути лексично вираженим за допомогою:

а) прикметників *подібний, схожий* + відповідний ім., напр.: “*Очі ваші, матусько, подібні до весняного неба, — до того неба, коли сонечко обгортають легко-димчаті хмарки, і вони наче в сірому серпанку*” (Хвил., 1, 354);

б) дієслів *нагадувати, здаватись* і відповідний ім., напр.: “*Круглі лисогори, мов велетенські шатра, кидали од себе чорну тїнь, а далекі шпилі, сизо-блакитні, здавались зубцями застиглих хмар*” (Коц., 1, 376); “*У своїй прозорій жовтизні вони (клени — І.Б.) нагадували рум'янець сухотниць*” (Коц., 2, 64).

Поширеним у мові художньої літератури є спосіб вираження кольору через звороти з підсилювальною часткою АЖ, напр.: “*блїде, аж жовте, обличчя*” (Коц., 1, 306); “*будяки сині, аж сизі*” (Коц., 2, 34); “*русява, аж біла, головка*” (Коц., 1, 35); “*сивий, аж білий, дід*” (Коц., 1, 188); “*сині, аж чорні, очі*” (Коц., 1, 147); “*Хима блїда, аж жовта*” (Коц., 1, 105) та ін., які увиразнюють назву забарвлення предметів, уточнюють відтінки кольору.

Деколи інтенсивність кольору підкреслюється не лише через зіставлення його з іншим кольором, а й цілим описовим зворотом, напр.: “*Білий, аж слїпить, струмок молока в*

червоному світлі від зорі” (Хвил., 1, 570); “Голубе небо аж сліпить їй очі своєю блакиттю” (Хвил., 1, 570) та ін.

Колір — це ознака предмета, яку не завжди назвеш одним словом чи навіть словосполученням. Часто в художніх творах можна спостерігати цілі описи забарвлення предметів чи явищ об’єктивної дійсності, в яких сам колір прямо не називається, а забарвлення предмета читач сприймає через його опис. Особливо часто такі описи, що містять вказівку на колір, наявні в пейзажах, а саме в описах ранку, вечора. Напр., у реченні “А завтра вранці, коли **схід спалахне пожегаром світанку** й коли наш жовтогарячий півник закукурікає... — тоді я вийду на свіже повітря, стану під голубим небом...” (Хвил., 1, 360) підрядна частина “коли **схід спалахне пожегаром світанку**” образно, поетично передає **червоний** колір, заграва якого виникає на небі вранці, коли сходить сонце. Або у реченні “Осика червона, як червоне золото, аж горить, тихі **кленни загрузли в ніжному янтарі свого листя**, а молоді вільхи наче посміхаються — такі зелені, аж синявою взялися” (Хвил., 1, 551) конструкція “**кленни загрузли в ніжному янтарі свого листя**” передає **жовтий** колір. Звичайно, зіставивши її зі словосполученням “листя **жовтого кольору**”, виявимо, що описова конструкція надає контексту поетичності, краси предметів — листя не просто **жовтого** кольору, а навіть із бурштиновим відтінком.

Такі описові конструкції письменники часто подають у творах, оскільки вони надають певної романтичності, поетичності, образності контекстам. Напр.: “Іноді **сонце заверещить золотом**, тоді на мозок спадає гаптований серпанок” (Хвил., 1, 220); “переді мною стояло все **озеро**, і було воно **в багрянцях вечорової зорі...**” (Хвил., 1, 236).

Таким чином, аналіз способів вираження кольору у прозовій мові дозволяє стверджувати, що ознаку кольору реалій у сучасній українській мові можуть передавати синонімічні словосполучення різних моделей, стрижневим словом у яких може виступати не тільки іменник **колір**, а й його синоніми: **фарба, барва, забарвлення, тло**; порівняльні та широкі описові конструкції, здатні окреслювати забарвлення зображуваних реалій, надавати виразності тощо. Отже, передача кольорів та їх відтінків у сучасній українській мові, як і в інших мовах, досягається різноманітними мовними засобами і способами.

Література

1. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. — К.: Наук. думка, 1991. — 192 с.
2. Забеліна В.П. Через порівняння до образу // Культура слова: Міжвід. збірник. — Вип. 25. — 1983. — С. 27–29.
3. Коцюбинський М.М. Твори: В 2-х т. — К.: Наук. думка, 1988.
4. Критенко А.П. Семантична структура назв кольорів в українській мові // Славистичний збірник (укр. комітет славистів). — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 97–111.
5. Пятницький В.Д. Выражение цвета словом и словосочетанием // Русс. яз. в шк. — 1986. — № 1. — С. 74–77.
6. Фридрак В.Б. Веселкове різнобарв’я (прикметники-кольороназви) // Укр. мова і літ. в шк. — 1991. — № 10. — С. 51–55.
7. Фриллинг Г., Ауэр К. Человек — цвет — пространство. Прикладная цветопсихология. — М.: Стройиздат, 1973. — 117 с.
8. Хвильовий М. Твори: В 2-х т. — К.: Дніпро, 1991.

Iryna Babiy. Language tools and ways of expressing colour in modern Ukrainian language. In the article language tools and ways of expressing colour attribute are examined on the material of prose language. It is determined that in modern Ukrainian language the reproduction of colours and their tints is done with different language tools and ways that helps to enrich and concretize artistic speech.

Роман Дудок

ІНВАРІАНТНЕ ЗНАЧЕННЯ ТА СТРУКТУРА ПОЛІСЕМАНТИЧНОГО СЛОВА

Поняття “інваріант”, як відомо, було розроблене у фонології [5, с. 7]. З часом, однак, воно поширилося й на інші рівні мовної системи. В семасіології окремі автори розглядають інваріант